

THEORIA
ET HISTORIA SCIENTIARUM
VOLUME XX

Toruń 2023

Journal Editor

Michał Głuszkowski

Assistant Editor

Julia Trzeciakowska

Editorial Board

James Hurford, University of Edinburgh, UK
Włodzisław Duch, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Advisory Editorial Board

Piotr Chruszczewski, University of Wrocław, Poland
Nathalie Gontier, University of Lisbon, Portugal
Stevan Harnad, Princeton University, USA
Michał Heller, Pontifical Academy of Theology, Poland
Ray Paton, University of Liverpool, England
Piotr Stalmaszczyk, University of Łódź, Poland
Jordan Zlatev, Lund University, Sweden

Advisory editorial board – honorary members

Steven Pinker, Massachusetts Institute of Technology, USA
Vilayanur S. Ramachandran, University of California, San Diego, USA
Nicholas Rescher, University of Pittsburgh, USA
John Searle, University of California, USA

PL ISSN 0867-4159

© Copyright by Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń 2023

Editorial address: Theoria et Historia Scientiarum
Nicolaus Copernicus University in Toruń
ul. Fosa Staromiejska 3
87-100 Toruń, POLAND

Publisher: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Gagarina 11, 87-100 Toruń

CONTENTS

ARTICLES

Helena Krasowska

Многоязычие добровольное, естественное или
принудительное. Поляки в Кишиневе • 7

Klaudia Karkowska (corresponding author), Monika Boruta-Żywiczyńska
Gesture and Bilingualism: evidence from Polish-English
preschoolers. A pilot study report • 23

Halina Gadomska

Религиозная лексика в современном русском и польском
языках в переводоведческом, лексикографическом
и лингвокультурологическом освещении (на примере
православного эортонима „Пасха”) • 49

Oksana Kushlyk

Дериваційний потенціал дієслів-ономатопів на позначення
супровідного звуковияву у процесі споживання
(зіставний аспект наповнення субстантивної зони типових
словотвірних парадигм відзвуконаслідувальних дієслів
українській і польській мовах) • 79

Oksana Kovtun

Динаміка антропонімної лексики в сучасному мовленні
українців: способи моделювання оцінно маркованих
смислів (на матеріалі медіадискурсу та словників нових
слів) • 111

Vira Kalinichenko

Особливості вербалізації концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ)
в українській лінгвокультурі (на матеріалі фрагменту
української паремійної картини світу) • 131

Liliya Yaremko, Paweł Levchuk (corresponding author)

«Я відчуваю себе повноцінною частинкою великої нації»: українська мова та самоідентифікація студентської молоді на матеріалі анкетних досліджень • 155

Elona Limaj

Female political discourse in the Albanian parliament in democracy and communism • 177

Tetyana Kosmeda, Vitaliia Papish

Інтерпретація авторського «Я» крізь призму епістолярного дискурсу Ольги Кобилянської (до 160-річчя від дня народження) • 197

Grzegorz Konecniak

Commemorating history, historicising commemoration: Easter Rising centenary in Ireland from editorial and typographical perspectives • 217

Vira Kalinichenko

Department of Foreign Languages for Specific Purposes
Vasyl' Stus Donetsk National University
Vinnytsia, Ukraine
kalinichenko.v@donnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9675-9174>

**Особливості вербалізації концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ)
в українській лінгвокультурі
(на матеріалі фрагменту української паремійної картини світу)**

Анотація. На матеріалі вибраних паремійних одиниць продемонстровано своєрідність вербалізації концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ) у площині паремійної картини світу українських комунікантів у лінгвокультурному аспекті. У межах наукової розвідки виокремлено структуру концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ) в українській мові із фокусуванням на аналізові відповідних словникових тлумачень, а також смислового й прагматичного навантаження, комунікативної тональності з урахуванням конкретних соціальних чинників. Установлено, що паремії під час омовлення БРЕХНІ здатні моделювати мовленнєві жанри виправдання, докору, заохочування, застереження, заспокоєння, недовіри, підтримки, передразнювання, погрози. Констатовано випадки вербалізації БРЕХНІ й за допомогою імперативних та окличних конструкцій з актуалізацією іронійної, глузливої, жартівливої, прагматичної тональностей. Додатково акцентовано на відповідних лінгвофілософських постулатах інтерпретації БРЕХНІ представниками українського комунікативного соціуму.

Ключові слова: лінгвістична ментіологія; вербалізація; мовний концепт; паремія; українська лінгвокультура; фрагмент української паремійної картини світу.

**Verbalization features of the LIES (LYING) concept in the Ukrainian linguistic culture
based on the Ukrainian paremic worldview**

Abstract. The paper discusses the prominent verbalization features of the LIES (LYING) concept at the level of the Ukrainian communicators' paremic worldview, covering the linguistic and cultural aspects. The current piece of research is based upon the selected paremic units and displays the LIES (LYING) concept structure in the Ukrainian language, focusing on the analysis of relevant dictionary definitions as well as semantic and pragmatic load, and communicative tonality with specific social factors to be considered. The author finds that paremies conveying the LIES phenomenon are capable of modeling the justification, rebuke, encouragement, warning, reassurance, mistrust, support, irritation, and threat speech genres. The paper concludes that the LIES (LYING) concept verbalization is possible by means of imperative and exclamatory constructions with ironic, mocking, humorous, and pragmatic tonality to be expressed. Additionally, the author examines the relevant linguistic and philosophical postulates of the LIES phenomenon interpretation, typical of Ukrainian language communicators.

Keywords: linguistic mentiology; verbalization; language concept; paremy; Ukrainian linguistic culture; Ukrainian paremic worldview.

*Наш світ – це той, якому легше розпі'яти Істину,
аніж Її прийняти. І нехай Світло Істини таки сяє у нашому
світі, проте останній – мов блудний син, який поки ще не
бажає повертатися до рідного дому. У світі панувала і панує
неправда і важко знайти людину, яка б не зустрічалася з нею віч-на-віч*
(Політична теологія...)

Вступ

Постановка проблеми. Лінгвістична ментіологія – це новий актуальний напрям сучасного мовознавства, який активно студіюється і зарубіжними вченими, зокрема Г. Вайнріхом (Weinrich, 2005), Д. Болінгером (Bolinger, 2021), П. Екманом (Екман, 2012) та ін., і українськими лінгвістами, головно, Т. Космедою (Космеда, Калініченко, 2023; Космеда, 2021), В. Калініченко (Kalinichenko, 2021; Kalinichenko, 2022), М. Мамич (Мамич, 2002), О. Морозовою (Морозова, 2008), Т. Осіповою (Осіпова, 2019), М.-М. Рибалко (Рибалко, 2008), Л. Сваричевською (Сва-

ричевська, 2011) та ін. Проблематика цього напряму пов'язана, зокрема, і з вивченням концепту БРЕХНЯ, що вербалізується в паремійній мовній картині світу. Паремію розглядаємо як презентант фразеологічної системи, тобто сповідуючи широке розуміння фразеології (Див. про це: Космеда, Колонюк, 2022; Космеда, 2010). Концепт розуміємо як «згусток певної культурно-національної інформації, що зафіксована в мові» (Космеда, 2004, с. 367). Такий концепт визначаємо як лінгвокультурний.

Актуальність. Залучення паремійного матеріалу для вивчення лінгвокультурного концепту мотивовано тим, що саме паремії найбільш послідовно відображають своєрідність національної лінгвокультури, презентують потужні прагматичні смисли й абстрактну семантику, узагальнене значення. Цілком погоджуємося з думкою С. Шепітько про те, що паремії – важливий об'єкт вивчення сучасних лінгвістичних парадигм (Шепітько, 2015), насамперед лінгвокультурологічної, лінгвоконцептологічної, прагматичної, етнокультурної, комунікативної (Див., про це, напр., Д. Ужченко (Ужченко, 2000), В. Мокієнко (Мокієнко, 2002), Т. Космеда (Космеда, 2010) та ін.).

Історія дослідження проблеми. Вербалізацію концепту БРЕХНЯ в українській мові частково досліджувала Ю. Браїлко (Браїлко, 2015), яка зосередила увагу на з'ясуванні лексичної організації цього концепту в українській мові в межах лексико-семантичного поля, що «складається з відповідних абстрактних номінацій, назв дій “брехати” й “ре-агувати на брехню”, назв виконавців першої вказаної дії та назв їхніх характеризувальних ознак» (Браїлко, 2015, с. 83), однак паремії, що омовлюють цей концепт, у названій статті не розглянуті. Лінгвальні аспекти неправди докладно схарактеризувала О. Морозова (Морозова, 2008), однак лише на матеріалі англійської мови, на жаль, порівняння з відповідними матеріалами української мови не здійснено. Н. Швидка й О. Решетняк доводять, що концепт БРЕХНЯ є субконцептом концепту ГРІХ (Швидка, Решетняк, 2021, с. 77–92), однак сам концепт БРЕХНЯ не підлягає аналізу, а лише зауважено, що поняття гріховності конкретизовано в певних номінаціях, до яких серед інших належить і неправда. О. Пироженко зосередила увагу на вивченні когнітивних та комунікативних аспектів вербалізації концепту НЕПРАВДА в діалогічному дискурсі англійської мови (Пироженко, 2001), проте дискурс української мови для порівняння не залучено. Г. Передерій та К. Чор-

на проаналізували концепт ЛІЕ, що омовлений у дискурсі телесеріалу «Теорія брехні» (Див. про це: Передерій, Чорна, 2013, с. 56–58): ідеться про лінгвостилістичні елементи вербалізації концепту ЛІЕ в англomовному телесеріалі, але порівняння з особливостями лінгвостилістичних засобів вербалізації цього концепту в українській мові не зроблено. Зважаючи на те, що заголовок – важливий компонент твору, у якому віддзеркалюється основна його ідея, В. Мержвинський вивчає формозмістову специфіку конструкції драми В. Винниченка «Брехня», переконуючи, що власне текст п'єси «Брехня» стає полем, на якому розгортається ця філософська проблема (Див. про це: Мержвинський, 2010, с. 125–127): простежено гіперсемантизацію назви п'єси, що «пов'язано з контекстуальними модифікаціями, яких зазнає назва, проходячи крізь текст. [...] опозиційність двох концептів – брехня / правда – чітко виокремлює перший, який винесено ще й у заголовок» (Мержвинський, 2010, с. 127). М. Мамич описує своєрідність концептуалізації опозиції *правда – неправда (брехня)* в семантико-стилістичному ракурсі (Мамич, 2002), залучаючи лише лексичний матеріал. Як бачимо, концепт БРЕХНЯ вивчається в різних ракурсах та на різному матеріалі: його опису присвячено окремі статті й дисертаційні дослідження, проте аналіз концепту БРЕХНЯ на матеріалі паремій української мови, зокрема й з урахуванням кількох лінгвістичних аспектів (культурологічного, семантичного, прагматичного, комунікативного) на сьогодні відсутній, тому ця наукова розвідка **має очевидну новизну** через те, що вперше проводиться багатоаспектне дослідження паремійного вираження концепту БРЕХНЯ в українській мові.

Мета цієї статті – з'ясувати своєрідність вербалізації концепту БРЕХНЯ у фрагменті паремійної мовної картини світу українців з урахуванням специфіки їхньої лінгвокультури у вимірах семантики, лінгвопрагматики, лінгвожанрології та комунікативної лінгвістики. Для цього плануємо реалізувати такі **завдання**: (1) указати на структуру концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ) в українській мові на основі аналізу відповідних словникових тлумачень та (2) змоделювати смислову структуру концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ), що вербалізований в українських пареміях, виокремивши (а) систему характерних смислів і значень (семантика), (б) потужність прагматичного навантаження (лінгвопрагматика), (в) вектор комунікативної тональності та особливості вербалізації законів комунікації (комунікативна лінгвістика), (г) си-

стему комунікативних жанрів, що слугують для презентації розглядуваних паремій (лінгвожанрологія), (г) лінгвокультурну специфіку, зокрема своєрідність евфемізації, дисфемізації, вульгаризації, моделювання етнокультурних символів (лінгвокультурологія).

Джерельна база дослідження – це передусім (1) збірка паремій *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, укладена М. Номисом: перше видання вийшло в 1863 році, друге – у (автентичне) 1993 році, за яким і зібрано основу авторської картотеки (далі вводимо скорочення УП-Н з указівкою в прикладах конкретної сторінки). Крім того, завдяки тому, що більшість паремійних збірок укладені за тематичним й алфавітно-гніздовим принципами, а концепт БРЕХНЯ привертає особливу увагу носіїв української мови, вибірка мовних одиниць, що вербалізують зазначений концепт, з інших паремійних збірок презентована в низці джерел інтернетмережі й доступна для загального користування. Тому зауважмо, що взято до уваги систему паремій із ключовим словом *брехати*, що містяться в збірці (2) *Галицько-руські народні приповідки*, яка укладена І. Франком: перше видання – 1905–1910, друге видання – 2006 (далі вводимо скорочення ГРНП-Б-Ф, доступ за електронним джерелом), а також матеріал зі збірок (3) *Народ скаже, як зав'яже* (далі застосовуємо скорочення – ПББ), (4) *Прислів'я та приказки: Про брехню* (далі скорочення – ПП-про брехня-1) і (5) *Приказки та прислів'я про брехню* (далі скорочення – ПП-про брехня-2). Констатуємо, що паремії, які виокремлено автором зі збірки, укладеної М. Номисом, переважно входять у всі інші зазначені вище джерела, тому вибірку лише доповнюємо.

Методом суцільної вибірки з указаних вище джерел укладено картотеку, що містить понад 200 паремій, які вербалізують концепт БРЕХНЯ, і є матеріалом аналізу. Паремії наводимо без зміни орфографічної та пунктуаційної норм, дотримуючись оригінальних версій їх подання. Серед дослідницьких методів, використаних у цій статті, передусім назвімо описовий, за допомогою якого здійснюємо узагальнення теоретичного матеріалу, характеристику своєрідності дослідження зібраних паремій, а також формулюємо висновки. Інтерпретацію ключових слів, що презентують досліджуваний концепт, здійснюємо, залучаючи метод аналізу словникових дефініцій (використані найбільш авторитетні тлумачні словники української мови, словники синонімів і культурологічні словники); актуалізація методів концептуально-

го й компонентного аналізу дає змогу виокремити структурні складники концепту БРЕХНЯ, презентувати його смислове наповнення; із метою виявлення семантичних і прагматичних смислів аналізованих паремій використовуємо метод трансформаційного аналізу; метод класифікації дає змогу згрупувати та розмежувати паремійні ознаки, схарактеризувати їх семантику, прагматику, комунікативний та жанровий потенціал; соціальні, духовні, релігійні, етнокультурні чинники з'ясовуємо за допомогою дискурс-аналізу; аксіологійний аналіз дає змогу окреслити ціннісні компоненти національної комунікації.

В академічному тлумачному словнику української мови в 11 томах запропоновано таке тлумачення лексеми *брехня*: «**БРЕХНЯ**, і, жін., розм. 1. Те, що не відповідає правді; неправда [...]; * У порівняннях [...]. Брехню завдавати кому – звинувачувати кого-небудь у неправді. [...]. 2. мн. брехні, брехень. Вигадки, плітки і т. ін. [...]. 3. Гавкання. [...] (СУМ-1, с. 233). Серед синонімів цього слова виокремлюють *брехливість, брехунство, неправдивість, фальш, шахрайство, вигадка, кривда, наклеп, плітка, обман, омана, байка, казка, міф, нереальність, фантазія, небувальщина, побрехенька* (Брехня – синонімія...). А отже, шляхом компонентного й концептуального аналізу виокремлюємо таку смислову структуру концепту БРЕХНЯ в українській мові: 'те, що суперечить правді', 'неправда', 'кривда', 'неправдивість', 'несправедливість', 'брехливість', 'фальш', 'обман', 'омана', 'шахрайство', 'наклеп', 'плітка', 'нереальність', 'вигадка', 'фантазія', 'байка', 'казка', 'небувальщина', 'побрехенька', 'міф'.

Інфінітив *брехати* є дієслівною формою, тотожною за значенням до іменника *брехня*. У тлумачному словнику маємо таке визначення: «**БРЕХАТИ**, брешу́, брешеш, *недок., розм.* 1. Говорити неправду. [...]. 2. Гавкати. [...]; (СУМ-1, с. 233). Укажімо й на синоніми до цього слова – вербалізатора концепту БРЕХАТИ: *обманювати, шахраювати (шахрувати), вигадувати, фантазувати, пліткувати, прибріхувати* ('частково брехати') й *оббріхувати* (СУМ-1, с. 233), у яких також простежуємо виокремлені вище смисли.

У пареміях зафіксовано лексичну форму із суфіксом -еньк – *брехенька*. Використання суфікса -еньк в іменниках в іронійно-зневажливій тональності – це типова ознака української лінгвокультури, що засвідчує прагнення українців у пом'якшеній формі, оскільки зазвичай цей суфікс має зменшено-пестливе значення, презентувати й негативну

оцінку, омовлювати презирство (за аналогією з *вороженьки*), хоч у пареміях ця лексема й зустрічається рідко, зокрема слово *брехенька*, що вжите в невластивій для нього формі однини, входить у склад такої паремії: *Хто уміє красти, той вміє и брехеньку скласти* (УП-Н, с. 315), також *Це брехенька – моя ненька* (УП-Н, с. 319). Очевидно, останній вираз стосується ‘тих, хто любить брехати так само, як любить рідну неньку’: змодельовано іронійну тональність. Частіше зазначена лексема використовується у формі множини – *брехеньки* (порівн.: *брехеньки точити*). У просторі інтернет мережі натрапляємо на оказіональне тлумачення лексеми *побрехеньки*, порівн.: *Побрехеньки – веселий погляд українця на життя, крізь призму свого ж егоїзму* (див.: *Побрехеньки...*), що свідчить про важливість концептуального змісту слова *побрехеньки* й для сучасних носіїв української лінгвокультури. Іронійне ставлення до брехні омовлено в паремії *Брехня погана річ, а все таки її люблять* (ПП-про брехня-2); *Не любо – не слухай, а брехать не мішай* (ПП-про брехня-2). Інколи люди готові сприйняти брехню, щоб запобігти негативним реакціям, напр.: *Нехай бреше, аби не вкусив* (ПП-про брехня-2). Вербалізовано іронійно-зневажливу тональність щодо вербалізації брехні як повсякденного комунікативного феномена.

Розгляньмо паремію *Брех стара на покуті!* (УП-Н, с. 319). Лексема *брех* належить до української діалектної лексики (архаїчний варіант лексеми *брехня*). В академічному словнику української мови подано таке її значення: «**БРЕХ**, у, чол., діал. Гавкіт, гавкання. *Рев сурем, дзвін броні, брех панських хортів, І гвалт навіжений мов з пекла злетів* (Михайло Старицький, Поет. тв., 1958, 215); *Кінське ржання, брех собачий! Сміх і гук мисливських сурем!* (Леся Українка, IV, 1954, 169) (СУМ-1, с. 233). Однак у паремії ідеться про *брехню*, що асоціюється із собачим гавканням: коли пес гавкає «даремно» (без причини), що зафіксовано і в словниковій статті на лексемі брехня (див. вище). Лексема *покута* (*Брех стара на покуті!*) походить із грецької мови й значить ‘покарання, кара’. Це «вид церковного покарання для мирян у християнській Церкві; має значення морально-виправних заходів [...]». Православне канонічне право визначає покуту не як покарання або каральну міру за вчинені гріхи, але як “лікування духовне» (Що таке покута?). За християнською традицією *брехня* – це гріх, який людина зобов’язана спокутувати, тому в структуру концепту *БРЕХНЯ* входять і смисли ‘гріх’, ‘ганьба’, ‘покута’ (сміслова структура концепту розширюється), що ві-

дображається, напр., у паремії, де брехня ототожнюється з ганьбою, порівн.: збрехати – це *Ганьбу дати* (УП-Н, с. 315), про це, як зауважувалося раніше, пишуть і Н. Швидка та О. Решетняк (Швидка, Решетняк, 2021, с. 77–92).

Брехня, як було зауважено, асоціюється із собакою, псом, їхнім гавканням (брехнею) без причини, що зафіксовано в низці паремій, де брехливих людей ототожнюють із **(а)** собаками: *Люде – собаки: вони скажуть, що й на вербі груші ростуть; Собаки – чого не набрешуть!* (УП-Н, с. 339); *Брехливу собаку дальше чути* (УП-Н, с. 315); *Собака брехне, а чоловік и віри поїме; Собака бреше на вітер* (УП-Н, с. 317); *Вітер віє, собака бреше* (УП-Н, с. 320); *Бреше, як собака* (УП-Н, с. 320); *И собаки не брехали, як кожуха вкрали* (УП-Н, с. 121); **(б)** псами: *Пес носить брехню* (УП-Н, с. 320); *Хто з псами пристає – навчиця брехати* (УП-Н, с. 283); *Пес бреше на сонце, а сонце світить* (УП-Н, с. 250); *Щось ся псові припало, що бреше* (УП-Н, с. 315); *Як пес, своєю губою збрехав* (УП-Н, с. 320); **(в)** гавканням: *Гав – та и зуби стяв* (УП-Н, с. 320). Порівн. також: *Не бреши, песику, не бреши! Твій пан старший, тай не бреше.* І. Франко так пояснює походження цієї іронічної паремії: «Первісно справді до пса, звісно, жартом; та переносно до панських слуг» (ГРНП-Б-Ф),

Загальновідомо, що в кожного народу існує власна система кодування зоохарактеристик (Див. про це: Мокієнко, 2002, с. 379–385), про що пишуть авторитетні вчені-мовознавці, зокрема й В. Жайворонок: «Небезпечно дражнити собак, коли їх згря (звідси про злих людей – “дражнити собак”). Гавкання (брехання) собак стало уособленням відповідної якості людини (звідси – *собачитися; бреше, як собака* або ще: *бійся не того собаки, що бреше, а того, що ластиться*); підступність злого й потайного пса втілилась у вислові “така вже вдача собача”, що характеризує відповідну категорію людей» (Жайворонок, 2006, с. 557), що, зокрема, схильні говорити неправду. Отже, собака, пес – це багатозначні символи: серед інших асоціативних значень виокремлюють і таке: «той, хто здатен неправдиво інформувати».

Із брехнею, плітками, поширенням неправдивих чуток в українській лінгвокультурі асоціюється й образ сороки, який В. Жайворонок кваліфікує як «символ пліткарства» (Жайворонок, 2006, с. 568). Порівн.: *Й сороці не вір* (УП-Н, с. 315); *Сорока на хвості принесла (чутку, вістку, плітку)* (УП-Н, с. 311), а також вовка: *Вують то вже и вовки в лісі* (УП-Н, с. 322) (‘про поширення пліток’); *На вовка помовка, а за-*

єць попереду біжить (УП-Н, с. 312) (іронійно про людину, яка заперечує обвинувачення, хоча її злочин доведено, але вона все одно обмовлює (оббріхує) іншого), тобто з образом вовка також пов'язується факт поширення неправди.

У мовній свідомості українців закарбувалася відповідна філософія сприйняття неправди, брехні, створено узагальнені формули щодо її розуміння. Зазначене відповідно вербалізовано в пареміях. Це узагальнені постулати, пов'язані із тим, що **брехня загалом характерна для людини**. Зазначене засвідчують і сучасні психологи, які, крім того, наголошують, що «хоч брехня і буває різною, але в психологічному світі не існує загально визначеної класифікації брехні» (Психолог розповіла...). Порівн.: *Людскої брехні не переслухати* (УП-Н, с. 321); *Не на брехні світ стоїть* (УП-Н, с. 314); *Брехнею світ живе* (УП-Н, с. 315); *Чи хто его переслухає, що люде говорять!* (УП-Н, с. 321); *Хоч бись був чистий, як лід, а білий, як сніг, то тя обмовлять од голови до ніг* (УП-Н, с. 321); *Як подивишся, то всі люди брешуть: одні ми тільки правди не кажемо* (ПП-про брехня-2).

Більшу інтенсивність вияву брехні виражає множинна форма іменника *брéхні*: ця форма, відповідно, конкретизує абстрактне значення, напр.: *Брэхень багато, а правда одна* (ПП-про брехня-2); *Брэхень багато, та не всі їм раді* (ПП-про брехня-2); *Брэхні брехати не кайлом кайлувати* (ПП-Про брехню-1); *Брэхні слухають, а брехунів б'ють* (ПП-Про брехню-1). Простежуємо повторення лексем із коренем *брех* у межах однієї паремії, що також інтенсифікує виразність значення паремії.

Однак **брехню** не можна приховати, бо її **завжди викриють**: *Брехня в вічі коле* (УП-Н, с. 314); *Брехня покажеця* (УП-Н, с. 314); *Шила в мішку не сховаєш* (УП-Н, с. 314); *Шилця в мішечку не утайш* (УП-Н, с. 314); *Вдарь у стіл – ножиці обізвучця* (УП-Н, с. 314); *Не ми, так люде знають* (УП-Н, с. 314); *Раз навіку спіткнесся, та й те люде побачать* (УП-Н, с. 322). Народна мудрість попереджає, що на брехні можна попастися, її викривають, через неї можна постраждати, порівн.: *Зостався, як на цідильці* – наведемо значення, що виокремлено укладачем збірки, – «попався в брехні» (УП-Н, с. 314), а також *Приткнув, як ужа вилами* (УП-Н, с. 314); *Так то й брехать, лиха не набравишсь!* (УП-Н, с. 317). Остання паремія презентує мовленнєвий жанр застереження.

Брехня передається **євфемізованими конструкціями**: *Слово вилетить горобцем, а вернеця волон* (УП-Н, с. 322), тобто до кожної ін-

формації можна поступово додавати й неправдиву. Вираз *Хоминий чай* укладач словника інтерпретує як ‘фальш’, не пояснюючи його походження (УП-Н, с. 168). Можливо, ця паремія базується на символіці образу апостола Хоми; *Хома невірний* – це, як відомо, «той, хто нікому не вірить» (Див.: Фразеологічний словник...), а *Хоминий чай* може вказувати на посиденьки під час чаювання, де пліткують і не вірять поширюваній інформації. Порівняймо також евфемізми, що слугують для вказівки на брехню за допомогою виразів, етимологія яких утрачена: *утнути мелуна* (‘збрехати’) (УП-Н, с. 319) (лексема *мелун* значить ‘пустомеля’); *Химини кури!* (ідеться про тих, хто обманює, продаючи бракований товар чи пропонує сумнівні угоди); *Мотрини яйця*; *Він говорить мені за Химини кури*; *От и понесла Химини гуси* (УП-Н, с. 319): зазначені паремії вказують на процес моделювання брехні, пліток, неблиць, нісенітниць; порівн. також: *Пішло личко по ремінчику* (УП-Н, с. 322) – ‘пустили плітки’.

Для евфемізації використовуються **метафоричні образи-концепти**: слово з **крильми** – *Ваше слово з крильми* (тлумачення укладача словника – «залітає в брехню») (УП-Н, с. 317); **туман** – *Туман світа!* *Туманити світу* (УП-Н, с. 319); *Напустив туману* (УП-Н, с. 320); **вітер** – *На вітер!* *От ти говориш – на вітер пускаєш*; *Аби говорило, а на вітер пускає!* *Так говорить, як пустий вітер*; *Оце то пустий вітер в полі!* (УП-Н, с. 320); **казка** – *Се друга казка!* *Стільки казок!* (УП-Н, с. 319); **дзвін** – *Дзвін десь виливаєця*; *Десь дзвін великий учули і пустили таку поголоску* (УП-Н, с. 352); *Дзвону багато, а правди мало* (ПП-про брехня -2); **календар**: цікавим є образ-концепт брехні, представлений у паремії *Бреше, як календар*. І. Франко так пояснює походження цього виразу: «Календарі, себто поміщувані в польських календарях від XVIII в. заповіді сльоти і погоди, основані на якихсь припадкових здогадах та ворожбах, аж надто часто оказувались брехливими; відси пішла й оця поговорка і деякі анекдоти» (ГРНП-Б-Ф). Отже, брехня в пареміях асоціюється з образами, що номінують стихії, які пов’язані з впливом на прозорість видимості та неконтрольоване переміщення чогось (туман, вітер), назвами частин тіла птахів, за допомогою яких відбувається переміщення в просторі (крила), предмета, що розповсюджує звук, музичного інструменту (дзвін), фольклорного жанру, що базується на неправдивій оповіді (казка), а також предмета, що фіксує щоденні події, які не завжди відповідають правді (календар).

Водночас у пареміях, які презентують брехню, можуть використовуватися й **дисфемізми**, **вульгаризми**, напр.: *Приїхали з Борозни, та чортзнащо й зверзли* (УП-Н, с. 318); *Говорила небіжка до самої смерті, та все чортзна-що* (ПББ); *Хто бреше, нехай в с...у подме; а хто ні, тому три г...ні; а хто ся оправдує, того як гору вздує* (УП-Н, с. 321); *Язиком брехати як по воді сракою плескати* (ПП-Про брехню-1), що свідчить про негативне сприйняття неправди відповідно до морально-етичних засад українців, їхньої життєвої філософії.

У свідомості українців брехня асоціюється насамперед із **брудом**: *Брехня – не сажа, а все таки замаже* (ПП-про брехня-2); *Брехня, – що вугілля: не впече, то замаже* (ПП-про брехня-2). Виникає асоціація з **болотом**: *Оббрехали мі вороги від ніг до голови – «конкретне розуміння брехні мов якогось болота, що ним можна обкидати чоловіка»* (ГРНП-Б-Ф). Брехню легко змодельювати (**‘легка праця’**): *Тепер народ гірший прошлогодного: прийшов звечора, а пішов утром, уже й брешуть, що ночував* (ПП-про брехня-2), можна **‘вміло, вправно брехати’**, **‘мати добрі навички до брехні’**: *Бреше, аж пальці знати* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як вовну чеше* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як гребінцем чеше* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як на мертвого* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як пише* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як по воді бредє* (ПП-про брехня-2); *Бреше як з нот – «Бреше гладко, не надумуючися»* (ГРНП-Б-Ф); *Бреше, як газета – «Бреше безсоромно»* (ГРНП-Б-Ф). Крім того, у мовній свідомості українського етносу віддзеркалено той факт, що брехня має **інтенсивність вияву**: вербалізуються смисли **‘велика брехня’**, **‘надто велика неправда’**, порівн.: *Бреше, аж гай гудє* (ПП-про брехня-2); *Бреше, аж курява встає* (ПП-про брехня-2); *Так бреше, хоч святих винось і сам тікай* (ПП-про брехня-2); **високою є інтенсивність її поширення**: *Брехливі вісті не лежать на місті* (ПП-Про брехню-1). Брехні буває **надто багато**: *Стільки наговорив, що і в шапку не збереш* (ПББ); *Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила* (ПББ) чи **мало**: *Нема того дерева, щоб на ему яка птиця не сиділа – нема того чоловіка, щоб хоч трохи не збрехав* (УП-Н, с. 315).

Паремії застерігають, що **не всьому можна вірити**, а **брехня трапляється часто**, тому її потрібно остерігатися, а для цього моделюються такі рекомендації: *Не вір нікому – ніхто не зрадить* (УП-Н, с. 315); *Не всякому духу віруй* (УП-Н, с. 315); *Не все то правда, що на весіллі плещуть* (УП-Н, с. 315); *Не все то правда, що и пишуть* (УП-Н, с. 315); *За*

свою пазуху не ручись; Не ручись не то що за рідного батька, а за свою пазуху; (УП-Н, с. 315); Не ймайся ні за кого (УП-Н, с. 315); Не увіриш, поки сам не зміриш (УП-Н, с. 315); Як звідаєш, те вміраєш (УП-Н, с. 315); Може воно колись и правда була, та тепер за брехню править (УП-Н, с. 317); Се ще вилами на воді писано, а граблями скороджено (ПП-про брехня-2). Вербалізовано **реакцію, що виникає в людей на неправду**, поширену брехню; вона набридає, її не хочуть чути: Аж обридло слухаючи (УП-Н, с. 317); Не бреши, бо я слухать не буду; Я слухати не люблю: через лад уже брешеш (УП-Н, с. 317). Бреши здоров! – «Такою фразою перебивають бесіду чоловіка, який оповідає щось неймовірне, або відповідають, чуючи якусь несподівану новину» (ГРНП-Б-Ф): простежуємо наявність розмовної формули, яку народ використовує для викриття брехні, іронійного звертання до брехунів, протидії від сприйняття неправди.

Омовлюється імперативна конструкція щодо **небажання слухати неправду**, водночас іронійно зазначено, що **кожна людина здатна брехати**, але інколи поширювати брехню не має бажання: презентовано **інтимізований образ-концепт своя брехня**, порівн.: *Годі вже брехати тобі, бо вже й своя брехня докучила!* (УП-Н, с. 317). Інтимізація базується на актуалізації присвійного займенника. Імперативна конструкція із забороною говорити неправду поєднується з **іронійною ввічливістю, подякою за нерозповсюдження неправди**: *Не бреши, спасибі тобі, – и своя брехня набридла* (УП-Н, с. 317). **Засуджується вада людини щодо поширення брехні**: *своя брехня* також не схвалюється, але **чужа викликає більше негативних емоцій**; несхвально сприймається ситуація, коли до однієї брехні, яка оприлюднена певною людиною, додається ще й чужа: *Тут и своя брехня оприкрилась, а то ще й він; Своя брехня не докучила, ще й за чужими гониця* (УП-Н, с. 317). У мовній свідомості українців **брехню трактують як ремесло**, заняття, яким не бажають займатися: *Брехати не моє ремесло* – «Ремесло тут у значенні постійного зайняття, привычки» (ГРНП-Б-Ф). Однак **майстерність брехні відповідно оцінюється**: *То не як будь набрехано* – «Це брехня хитро сплетена, яку не легко розплутати» (ГРНП-Б-Ф). **Брехню можна виправдати**: *Хто бреше, тому легше, а хто правдує, тот бідує. ... того здує* – «Говорення правди без огляду на обставини часто доводить чоловіка, особливо бідного, до біди» (ГРНП-Б-Ф). Порівн. також: *Хто збреше, той понесе, а хто правду повість, той і не поповість*. Коментат-

рі І. Франка, що вказують на походження виразу: «Основано на оповіданні про якихсь подорожніх, із яких один зручним підбріхуванням здобув собі ласку господаря і не тільки погостився, а ще й одержав подарунки, а другий за говорення голої і немилої правди не дістав нічого. Пор. оповідання про гостину вовка й лиса у мавпи в середньовіковій поемі “Roman de Renart” та “Reineke Fuchs”» (ГРНП-Б-Ф). Актуалізовано мовленнєві жанри наказу, категоричного прохання, заборони. Інколи **вербалізується конкретна ситуація вияву неправди**, що омовлюється мікроконтекстом, який може складатися з кількох речень, зокрема це ситуація сватання, коли сам обряд базується на своєрідній театралізованій грі, де діють вигадані персонажі, ідеться про вигадані події, актуалізується прийом паралелізму, порівн.: *Поти дівка не оддасця, поки не осудять; Тільки що задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати: без брехні жоден чоловік не сватався* (УП-Н, с. 397). Омовлюються й інші повсякденні ситуації, які І. Франко фіксує: *Брешіт поки світа тай сонця, а я вже більше не буду* – «Дякував чоловік сусідові, що його брехнею увільнив з арешту, куди він попав за невдалу брехню. “Поки світа-сонця” звичайна формула на означення необмежено довгого часу, в роді церковного “во віки віков”» (ГРНП-Б-Ф). Указується, що брехня переважно недоречна, тому її не схвалюють: *И під столом не вибрешесся* (УП-Н, с. 314). Коментар І. Франка: «...аж надто звісний був і у нас звичай польських панів заставляти брехуна, клеветника відбрехати під столом пущену брехню собачим голосом. У XVIII в. бувало й так, що заставляли возних відбріхувати немилі панові урядові документи, позви і т. і.» (ГРНП-Б-Ф). Однак інколи брехня ситуативно оцінюється схвально, хоч і з певною іронією, порівн.: *Не збрехать, так і не продать* (ПП-про брехня-2). Українці переконані, що брехня інколи й потрібна, але не кожний може її доречно й вдало сформулювати: *І збрехати добре не кождий потрафит* – «Тупоумний, просторікий чоловік не потрафить збрехати; таких селяне не дуже поважають; навпаки, не раз люблять і шанують таких, що вміють складно збрехати в потребі, пор. закінчення пісні: *Як Гандзуню не любити, / Кой ся вміє вимовити? / Як Гандзуню не кохати, / Кой ся вміє вибрехати?*» (ГРНП-Б-Ф). У мовній свідомості українського етносу відображена оцінка тих, хто «вміє» моделювати неправду: уважається, що для добре придуманої брехні потрібна хитрість і розум – на брехню не кожен здатен саме через відчутність відповідних розумових здібностей, але

й певних моральних принципів Водночас українська мовна свідомість переважно **засуджує негативні наслідки брехні**: *Мій батько не брехав, и мені не велів* (УП-Н, с. 311); *Хто уміє брехати, той вміє и красити* (УП-Н, с. 315); *Брехати – не ціпом махати* (УП-Н, с. 315); *Брехня, не бійка, а все таки шкода* (ПП-про брехня-2); *Брехня і приятеля робить ворогом* (ГРНП-Б-Ф). У паремії *Брехня правди не любить* (ГРНП-Б-Ф) омовлено ключовий філософський постулат українців, тому виявлено чимало паремій, у яких у межах одного виразу **стикаються протилежні опозиційні концепти ПРАВДА – БРЕХНЯ**. М. Номис наводить удалий афоризм Т. Шевченка: *Слава не поляже; не поляже, а розкаже, що діялось в світі, чия правда, чия кривда и чії ми діти* (УП-Н, с. 71). Правді протиставляється *брехня, брідня, клевета, кривда, неправда, пусті слова, казка*. Зазначені лексеми слугують для **моделювання контрасту**: *Правда из дна моря виринає, а неправда потонає* (УП-Н, с. 310); *За правду біють, а за неправду и діду пгють* ('карають на голову за неправду') (УП-Н, с. 310); *Правда кривду переважить* (УП-Н, с. 311); *За очі клевета, а у очі правда* (УП-Н, с. 312); *Брехнею світ прийдеши (перейдеши, пройдеши), та назад не вернешся, а правдою и перейдеши, и вернешся* (УП-Н, с. 314); *Брехня на столі, а правда під порогом* (УП-Н, с. 315); *Не щодня брідня – де-коли й правда* (УП-Н, с. 319); *Казка – брехня, а пісня – правда; В пісні правда, а в казиці брехня* (УП-Н, с. 346); *Це не казка, а билиця* (УП-Н, с. 346).

Оскільки паремії активно використовували в повсякденній комунікації, то вони, як зауважувалося, презентують відповідні мовленнєві жанри, напр.: (1) застереження проти брехні (трапляється найбільш часто): *Не їж цибулі – й вонять не буде* (УП-Н, с. 312); *Брехнею не відбрешешся* (УП-Н, с. 314); *Хто раз збреше, другий раз не вірять* (УП-Н, с. 314); *Брехнею хліба не їсти* (УП-Н, с. 314); *З брехні й кишки повились* (УП-Н, с. 320); *Не люби клевети, не познаєши нищети* (УП-Н, с. 321); (2) погрози чи заборони моделювати неправду: *Хто бреше, тому очі на лоб пре* (УП-Н, с. 321); *Бреши на свою голову!* (УП-Н, с. 319); (3) виправдання: *Я сказав на сміх, тобто вербалізував неправду, лише жартуючи* (УП-Н, с. 321); мовленнєві жанри, що супроводжують виправдання, оборони та захисту від брехні: *Об мене словами, а об себе дзвонами* (УП-Н, с. 322); *Не ти б казав, не я б слухав* (УП-Н, с. 317); (4) заспокоєння, мовляв, брехні, пліток не оминуть, тому на це не потрібно зважати: *Ще ми не встали, а вже люде за нас говорють* (УП-Н, с. 322);

(5) сварки через брехню: *Глек брехні назбiрали та й розбили* (УП-Н, с. 423); (6) сумнів щодо наявності брехні: *Отак пак! Може, чи й не правда? А то ж и не правда?* (УП-Н, с. 311); (7) докір через брехню: *А брехав би-с зарiвно з псами, коли міні старшому брехню завдаєш* (ГРНП-Б-Ф); (8) глузливе заохочення до брехні: *Бреши, що сі влiзе!* – «Жартлива заохота до брехання» (ГРНП-Б-Ф); (9) передразнення: *Бреши́т, бреши́т, будете кни́ші їсти*. І. Франко дає такі слушні коментарі до цієї паремії: «Так передразнював дяк питомців духовної семінарії, чуючи як вони вчилися «гебраїки» і читаючи Письмо св. завше починали словом “бреши́т”, яким починається перша гл. книги Битія» (ГРНП-Б-Ф).

Низка паремій омовлює **пліткарство, поширення неправдивих чуток як негативне явище**: *З ніг до голови осудили: сказано, и кістки живої не оставили* (УП-Н, с. 322); *Пліткам не ймай віри* (УП-Н, с. 321); порівн. мікроконтекст: – *Смачна каша! – А ти їв? – Ні! – А почім знаєш, що смачна? – Чув, як говорили, що бачили, як їли!* (ПББ).

Вербалізуються відповідні комунікативні закони (Див. про це: Космеда, 2010, с. 224–232), пов’язані з висловлюванням неправди, насамперед ідеться про **(а)** закон прискореного поширення негативної інформації, тобто про тенденцію до швидкого розповсюдження в соціумі інформації у викривленій, емоційно забарвленій формі, що стимулюється наявністю достовірної інформації (Див. про це: Космеда, Осіпова, 2010, с. 18, 20): *Брехливі вісті не лежать на місті* (ПП-про брехня-2); *Ніхто не знає, лише дід, баба – и ціла громада; Ніхто не буде знати тільки сич та сова, та людей півсела; Знає кум та кума, та людей півсела* (УП-Н, с. 322); *В лісі дрoва рубають, а до села тріски падають* – укладач зауважує, що ця паремія «проти пліток, брехень» (УП-Н, с. 322); *Сорока сороці, ворона вороні, грак гракові, дурак дуракові* (ПББ); *Ні з того, ні з сего, – веретиння!* (УП-Н, с. 322); *Сорока летить, а собака на хвості сидить* – укладач наголошує, що ця паремія проти пліток, які розносять саме жінки, тобто враховується гендерний аспект (УП-Н, с. 322); а також **(б)** закон «зіпсутого телефону», або «спотворення інформації» (Див.: Космеда, Осіпова, 2010, с. 18, 20): *Стрішному-поперешньому розкаже; И зустрічному, и поперечному* (УП-Н, с. 322); *Скоро з воріт, а тут и ріт* (УП-Н, с. 322); *Сорока сороці, ворона вороні* – тлумачення укладача таке «и піде чутка» (УП-Н, с. 322). Брехня має здатність повертатися до того, хто її розповсюджує, тобто вербалізується **(в)** закон дзеркального розвитку спілкування: «наслідок імітації спів-

бесідниками стилю один одного у процесі спілкування, що здійснюється підсвідомо, автоматично» (Космеда, Осіпова, 2010, с. 16): *Одна збрехала, друга не розібрала, а третя по своєму перебрехала* (ПП-про брехня-2); *Як ми людям, так люде нам* (УП-Н, с. 322); *Як ми о людях, так люде о нас говорять* (УП-Н, с. 322); *Посудим людей раз, а люде десять раз* (УП-Н, с. 322); *Брехали твого батька сини та й ти з ними* (ПП-про брехня-2); (г) закон мовленнєвого поглинання емоцій, що «передбачає використання експресивних засобів, емоційних вигуків, із метою посилення емоцій, що їх переживає мовець у момент мовлення» (Космеда, Осіпова, 2010, с. 18). Як видається, моделювання брехні інколи може дати змогу мовцю «вилити» негативні емоції, відкинути їх, полегшивши свій емоційний стан, порівн.: *Хай побреше – йому легше* (ПП-про брехня-2).

Паремії презентують **вияви різних типів комунікативної тональності**, насамперед (1) іронійної: *Хто бреше, тому легше, а хто віри не йме, того в сук зогне* (УП-Н, с. 321); *Все в аренді – брехня не в аренді* (УП-Н, с. 315); *Та воно то так, та тільки трошки не так* (УП-Н, с. 315); *Не вірь, мужу, своїм очам – лише мойй повісті* (УП-Н, с. 316); *Треба слухать, може й справді сонце не так сходить!* (УП-Н, с. 318) та (2) глузливої чи жартівливої, що вербалізують неправдиві ситуації щодо реалізації брехні; інколи пропонуються мікротексти: *Ти казане кажеш, а мій батько од людей чув, ...під корчмою чув; А я те, що мій батько од старих людей чув; Мати на кладці прала, то там и чула* (УП-Н, с. 316); *Тоді то було, як баба була дівкою* (УП-Н, с. 316); *Не ість пан дяк гусей ...бо крадені, а шапка в пір'ї; Казав пан дяк, що гусей не ість, а повна стеля кісточок* (УП-Н, с. 318); *И тако скончашася Панькова чтенія! Погорілець!., хліб ззів, а солому спалив; «Наповав ти коня?» – «Наповав». – «А чом же в его морда суха?» – «А води не достав!»* (УП-Н, с. 318). Серед паремій цього типу виокремлюємо низку **алогізмів, небилиць, нісенітниць**, тобто жартівливо омовлюється те, чого просто не могло бути, що характеризує вдачу українців, які схильні до жартів, моделювання гумору: *Люде зложуть и смоляну кобилу* (УП-Н, с. 339); *Бачить, так як та сова уночі ('не бачить')* (УП-Н, с. 316); *Присягались сліпці, що своїми очима бачили* (УП-Н, с. 316); *За царя Горошка ... як було людей трошки* (УП-Н, с. 316); *Як сніг горів, а соломою тушили; Як свині з походу йшли; Як лубьяне небо було, а шкуратяні гроші ходили; За короля Горошка, коли людей було трошки; Коли хліба не було ні трошки; За*

царя Томка, як була земля тонка, пальцем проткни, та й води напийсь (УП-Н, с. 316); За короля Сибка, як була земля тонка, що носом проб'єш, та й води ся нальєш; Евхименко дума, що Собко чи не Собеський (УП-Н, с. 317); Дідчя мати видала, щоб сова зайця имала (УП-Н, с. 318); Така правда, як на вербі груші (УП-Н, с. 318); На вербі груші, а на осиці кислиці не ростуть (УП-Н, с. 318); Куцюба кудкудакала, помело єйце знесло (УП-Н, с. 321); Смаленого дуба плете; (УП-Н, с. 319); Пам'ятаю, як нині, що торік десятий понеділок був у п'ятницю (ПББ). Інтерпретацію українських небилиць подано в монографії Т. Космеди, Н. Піддубної та Т. Осіпової (Див. про цей жанр: Космеда, Осіпова, Піддубна, 2015).

У пареміях про неправду відбито відповідні **соціальні чинники**, що пов'язані з **(а)** професіями, родом занять, зокрема українці не довіряють представникам релігійної сфери: *Цитте, Жиди, нехай рабан бреше!* (УП-Н, с. 319); *Пес сліпий, а дяк старий, то все єдно: як забачить бадилину, та й бреше* (УП-Н, с. 364); *Бреше, як попова собака* (УП-Н, с. 320); *Бреше, як ніп у церкві* (УП-Н, с. 320); **(б)** представниками певних родинних стосунків: *Як нема невістки, то нема на селі звістки; а як стала невістка, то стане на селі звістка* (УП-Н, с. 322); **(в)** віком людини: *Добре багатому красти, а старому брехати* (УП-Н, с. 103); *Стар, як котюга, а бреше, як щеня* (УП-Н, с. 319); *Старий, як пес, а бреше, як цуценя* (ПП-про брехня-2); *Старий, а бреше як зза корча* (УП-Н, с. 319); **(г)** статтю людини – гендерний чинник: *Поневолі баба клянеться, коли бреше* (ПП-про брехня-2); *Не вір ніколи жінці, коняці й собаці; Кобили и жінці не вір; Жінці не вір у домі, а кобили в дорозі, бо кобила хоць каже – не перекину, а таки перекине* (УП-Н, с. 363). Виокремлено **й етнічні стереотипи**: паремії вербалізують недовіру до представників певних етносів, насамперед росіян (зневажливо – *москаль, кацан*) та євреїв (жидів): *Бов, бов по московські брехні!* (УП-Н, с. 77); *Підпускає Москаля* (тлумачення укладача: «до жоноти примощуєця, або так бреше») (УП-Н, с. 391); *Брехали москалі споконвіку й брехати будуть* (ПП-Про брехню-1); *Москалі набрешуть так, що й волами не звезеш* (ПП-Про брехню-1); *Москаль як не збреше, то вкраде* (ПП-Про брехню-1); *Москаль медом помаже та красно розкаже, тільки мед той гіркий і кривавий* (ПП-Про брехню-1); *Щоб москаль не збрехав треба аби влітку сніг внав* (ПП-Про брехню-1); *Не так страшно від брехні жида у корчмі, як від брехень москаля під корчмою* (ПП-Про брехню-1); *Не так бреше жид на гондлі, як клятий москаль* (ПП-Про брехню-1); *Бреше, як москаль!*

(ПП-Про брехню); *Бреше кацап немов старий цап* (ПП-Про брехню-1); *Кацап збрехав раніше, ніж Бог слово сказав* (ПП-Про брехню-1); *Кацап коли спить – і тоді бреше* (ПП-Про брехню-1); *Кацапове слово не варте й полови* (ПП-Про брехню-1). Паремії про брехню моделюються з урахуванням діяльності представників різного фаху, водночас актуалізуються відповідна професійна термінологія – у таких випадках концепт БРЕХНЯ вербалізується переважно імпліцитно, напр.: *На всі заставки брехати* – «Порівняння узятє з *мельницької практики*: на всі заставки пускає воду мельник, щоб усі колеса оберталися» (ГРНП-Б-Ф), а також *Таке брехливе, як горохова митка* – «У лазнях уживають декуди миток із гороховиння» (ГРНП-Б-Ф).

Висновки

Обраний для аналізу фрагмент української паремійної картини світу, що презентує концепт БРЕХНЯ (БРЕХАТИ), дає змогу окреслити своєрідність розуміння українським народом поняття *брехні*, моделювати структуру цього концепту, що презентує низку смислів, серед яких такі, що засуджують, зневажають, критикують феномен неправди, тобто загалом оцінюють негативно, засуджують наслідки брехні, характеризують її за низкою антропоморфних параметрів. Однак в окремих ситуаціях брехню виправдовують і оцінюють глузливо-іронійно чи жартівливо-схвально, тобто простежуємо моделювання конкретних ситуацій вияву брехні чи розповсюдження неправди.

На основі типових асоціативних зв'язків у мовній свідомості українців брехня пов'язується з брудом, болотом, поганим ремеслом, легким заняттям, звичкою людини. Брехня для набожного українського етносу – це однозначно гріх. У пареміях виявлено типові метафоричні образи-концепти брехні, зокрема й метафоричні зоообрази. Для омовлення брехні використано евфемізми та дисфемізми, вульгаризми, брутальну лексику.

Постулати, пов'язані з концептом БРЕХНЯ, часто вербалізуються за допомогою імперативних, окличних конструкцій; переважно обирається іронійно-жартівлива прагматична тональність. Значна частина паремій на позначення концепту БРЕХНЯ презентує алогізми, небилиці, нісенітницю, вербалізуючи тональність глузування.

У формі паремій на позначення БРЕХНІ моделюється система таких мовленневих жанрів, як виправдання, докір, заохочування, застереження, заспокоєння, недовіра, підтримка, передразнення, погроза. Крім того, розглянуті паремії вербалізують систему законів комунікації, зокрема (а) прискороного поширення негативної інформації; (б) спотворення інформації; (в) дзеркального розвитку спілкування; (г) мовленнєвого поглинання емоцій, що має виховне значення.

Українська лінгвофілософія презентує інтерпретацію БРЕХНІ за такими постулатами: (1) брехня характерна для людини; (2) її не можна приховати; (3) вона має інтенсивність та міру вияву; (4) характеризується відповідною швидкістю розповсюдження, особливо це стосується пліток; (5) відповідно оцінюється майстерність брехні (її розглядають як вияв людських умінь і навичок, хитрощів до вправного її моделювання); (6) неправда може інтимізуватися (актуалізуються присвійні займенники); (7) вона залежить від системи соціальних чинників: професії, роду занять, родинних стосунків, гендерної та (8) етнічної належності; (9) простежуємо антропоморфно-дуалістичне розуміння суперечності між брехнею і правдою, амбівалентну інтерпретацію брехні.

Висновки цієї статті дають змогу (1) розширити межі лінгвістичної ментіології, оскільки презентують знання щодо етнічної своєрідності українців ставлення до феномена брехні, (2) показати, як зазначений феномен відображений у мовній свідомості українського етносу, що зафіксована в її паремійному фонді, (3) якими є морально-етичні засади сприйняття брехні, (4) у формі яких мовленневих жанрів презентовані зазначені паремії, (5) які комунікативні закони водночас вербалізовано, (6) які образні засоби концептуалізуються та (7) як утворюються типові мовні формули реакції на неправду.

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

ГРНП-Б-Ф – *Брехати*. Вибірка паремій зі збірки: *Галицько-руські народні приповідки, укладені І. Франком*. <https://www.i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs/Items/Brekhaty-Brost.html>.

ПББ – *Прислів'я про балакучість та брехливість*. Збірка «Народ скаже, як зав'яже». <https://mala.storinka.org/прислів'я-балакучість-брехливість-збірка-народ-скаже.html>.

ПП-про брехня-1 – *Прислів'я та приказки: Про брехню*. https://porokhivnytsya.com.ua/2016/11/09/prykazky_brehnia/.

ПП-про брехня-2 – Приказки та прислів'я про брехню. <https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-brehyu/>.
УП-Н – Номис, М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ.

ЛІТЕРАТУРА

- Браїлко, Ю. (2015). «Побравшись за руки, ходили і все о плутнях говорили...». Вербалізація концепту БРЕХНЯ в українській мові. *Рідний край: альманах Полтавського національного педагогічного університету*, 2 (33), 83–87.
- Екман, П. (2012). *Теорія брехні* [Пер. з англ. Ю. Г. Гордієнка]. Київ.
- Космеда, Т. (2004). Концепт *дума, думка* в українському мовленні крізь призму аксіологічної прагмалінгвістики. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна*, 34 (1), 367–372.
- Космеда, Т., Осіпова, Т. (2010). *Комунікативний кодекс українців у пареміях: Тлумачний словник нового типу*. Дрогобич.
- Космеда, Т. (2010). Прислів'я і приказки як засіб вербалізації законів комунікації з огляду на ментальність українців. В: М. Aleksiejenko, & Н. Walter (ред.), *«Słowo. Tekst. Czas X» Jednostka frazeologiczna w tradycyjnnych i nowych paradigmatkach naukowych*. Szczecin–Greifswald, 224–232.
- Космеда, Т., Осіпова, Т., Піддубна, Н. (2015). *Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців*. Харків-Познань.
- Космеда, Т. (2021). Вербалізація категорії неймовірності: формування орнаментальної ментіології (на матеріалі співомовок С. Руданського). *Мовні і концептуальні картини світу*, 70/3, 29–45.
- Космеда, Т., Колонюк, С. (2022). Багатоликий статус паремії та аспекти її дослідження. *Міжнародний збірник наукових праць «Лінгвістичні студії»*, 43, 20–31.
- Космеда, Т., Калініченко, В. (2023). Лінгвістична термінологія у фокусі теорії ментіології. *Термінологічний вісник: Збірник наукових праць*, 7, 36–52.
- Мамич, М. (2002). *Концепти “правда” – “неправда” в українській літературній мові: семантико-стилістичний аспект*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Одеса.
- Мержвинський, В. (2010). Формозмістова специфіка конструкції драми В. Винниченка «Брехня». *Культура народів Причорномор'я*, 182, 125–127.
- Мокієнко, В. (2002). Українська етнофразеологія у загальнослов'янським висвітленні. В: В. Німчук (ред.), *Мовознавство: доповіді та повідомлення IV Міжнародний конгрес українців*. Київ, 379–385.
- Морозова, О. (2008). *Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови)*: Дис. док. філол. наук. Київ.
- Осіпова, Т. (2019). *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки*. Харків.
- Передерій, Г., Чорна, І. (2013). Концепт LIE у телесеріалі «Теорія брехні». *Нова філологія*, 56, 56–58.
- Пироженко, О. (2001). *Когнітивні та комунікативні аспекти вербалізації концепту неправди у діалогічному дискурсі (на матеріалі сучасної англ. мови)*: Автореф. дис. канд. філол. наук. Харків.

- Політична теологія. Генетика брехні. <https://politteo.online/materialy/genetyka-brejni/> (11.07.2023).
- Психолог розповіла про психологію брехні. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=85514> (11.07.2023).
- Рибалко, М.-М. (2008). *Вербальний та невербальний аспекти дискурсивної поведінки обманника (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози): Автореф. канд. філол. наук.* Київ.
- Сваричевська, Л. (2011). Лінгвoseміотика брехні: пошук істини. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічна*, 52. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/3052> (14.06.2023).
- Швидка, Н., Решетняк, О. (2021). Вербалізація концепту ГРІХ у біблійному й мовному дискурсах. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія, журналістика»*, 32 (71)/2 (1), 77–92.
- Шепітько, С. (2015). Фонд прислів'їв як об'єкт вивчення сучасних парадигм лінгвістики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*, 114–116.
- Ужченко, Д. (2000). *Семантика українських фразеологізмів в етнокультурному висвітленні: дис. канд. філол. наук.* Луганськ.
- Bolinger, D. (2021). *Le Merton. Language – The Loaded Weapon: The Use and Abuse of Language Today.* London.
- Kalinichenko, V. (2021). The category of fake in present-day linguistic studies. In: V. Kalinichenko (Ed.), *International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 25, 2021)*, Vinnytsia, 267–272.
- Kalinichenko, V. (2022). Battle call-signs (military pseudonyms) in domestic linguistic studies: the problem of terminology and definition. In: V. Kalinichenko (Ed.), *IV International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 31, 2022)*. Vinnytsia, 241–245.
- Weinrich, H. (2005). *The Linguistics of Lying and Other Essays.* (Translated by Jane K. Brown and Marshall Brown). Washington–Seattle.

Джерела

- Брехати. Вибірка паремій зі збірки: Галицько-руські народні приповідки, укладені І. Франком.* <https://www.i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs.html> (11.06.2023).
- Жайворонок, В. (2006). *Знаки української етнокультури: Словник-довідник.* Київ.
- Номис, М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше.* Київ.
- Побрехеньки.* <http://polissya.net/2012-06-26-12-42-58/humor/962-pobrehenku.html> (10.06.2023).
- Прислів'я про балакучість та брехливість. Збірка «Народ скаже, як зав'яже».* <https://mala.storinka.org/прислів'я-балакучість-брехливість-збірка-народ-скаже.html> (09.06.2023).
- Прислів'я та приказки: Про брехню.* https://porokhivnytsya.com.ua/2016/11/09/rykazky_brehnia/ (11.06.2023).

- Приказки та прислів'я про брехню.* <https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-brehnnyu/> (Дата звернення: 10.06.2023).
- Грінченко, Б. (ред.). (1907–1909). *Словарь української мови (СУМ-3): в 4-х тт.* Т. 1. Київ. http://ukrlit.org/slovyuk/hrinchenko_slovar_ukrainskoi_movy (10.06.2023).
- Білодід, І. К. (ред.). (1970–1980). *Словник української мови (СУМ-1): в 11 тт.* Т. 1. Київ. <http://sum.in.ua/s/pravda> (05.06.2023).
- Білодід, І. К. (ред.). (1971). *Словник української мови (СУМ-2): в 11 тт.* Т. 2. Київ. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001603> (15.06.2023).
- Фразеологічний словник.* <https://www.svitslova.com/idioms-dictionary/4090-2013-10-26-10-33-16.html> (12.06.2023).
- Що таке покута.* <https://uk.quizzclub.com/trivia/sh-ho-take-pokuta/answer/1652713/> (11.07.2023).
- Брехня – синонімія.* <https://goroh.pp.ua/Синонімія/брехня> (12.06.2023).

References

- Bolinger, D. (2021). *Le Merton. Language – The Loaded Weapon: The Use and Abuse of Language Today.* London.
- Braillko, Yu. (2015). «Pobravshys za ruky, khodyly i vse o plutniakh hovoryly...». Verbalizatsiya kontseptu BREKHNIA v ukrainskii movi. *Ridnyi kraj: almanakh Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*, 2 (33), 83–87.
- Ekman, P. (2012). *Teoriia brekhni* [Transl. by Yu. Hordiienko]. Kyiv.
- Kalinichenko, V. (2021). The category of fake in present-day linguistic studies. In: V. Kalinichenko (Ed.), *International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 25, 2021)*. Vinnytsia, 267–272.
- Kalinichenko, V. (2022). Battle call-signs (military pseudonyms) in domestic linguistic studies: the problem of terminology and definition. In: V. Kalinichenko (Ed.), *IV International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 31, 2022)*. Vinnytsia, 241–245.
- Kosmeda, T. (2004). Kontsept *duma, dumka* v ukrainskomu movlenni kriz pryзму aksiolohichnoi prahmalinhvistyky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Filolohichna*, 34/1, 367–372.
- Kosmeda, T. (2010). Prysliv'ia i prykazky yak zasib verbalizatsii zakoniv komunikatsii z ohliadu na mentalnist ukrainsiv. In: M. Alekseenko, & H. Walter (Eds.), *Słowo. Tekst. Czas X. Jednostka frazeologiczna w tradycyjnych i nowych paradygmatach naukowych.* Szczecin–Greifswald, 224–232.
- Kosmeda, T. A. (2021). Verbalizatsiia katehorii neimovirnosti: formuvannia ornamentalnoi mentiologii (na materialy spivomovok S. Rudanskoho). *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, 70/3, 29–45.
- Kosmeda, T., & Kalinichenko, V. (2023). Linhvistychna terminolohiia u fokusi teorii mentiologii. *Terminolohichniy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats*, 7, 36–52.

- Kosmeda, T., & Koloniuk, S. (2022). Bahatolykyi status paremii ta aspekty yii doslidzhennia. *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats «Linhvistychni studii»*, 43, 20–31.
- Kosmeda, T., & Osipova, T. (2010). *Komunikatyvnyi kodeks ukrainsiv u paremiiakh: Tlumachnyi slovnyk novoho typu*. Drohobych.
- Kosmeda, T., Osipova, T., & Piddubna, N. (2015). *Stepan Rudanskyi: fenomen modeliuvannia «zhyvoho» movlennia ukrainsiv*. Kharkiv–Poznań.
- Mamych, M. (2002). *Kontsepty «pravda» – «nepravda» v ukrainskii literaturnii movi: semantyko-stylistychnyi aspekt: avtoref. dis. kand. filol. nauk*. Odesa.
- Merzhvynskyi, V. (2010). Formozmistova spetsyfika konstruksii dramy V. Vynnychenka «Brekhnia». *Kultura narodov Prichernomoria*, 182, 125–127.
- Mokiienko, V. (2002). Ukrainska etnofrazeolohiia u zahalnoslovianskim vysvitlenni. In: V. Nimchuk (Ed.). *Movoznavstvo: dop. ta povidoml. IV Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv*. Kyiv, 379–385.
- Morozova, O. (2008). *Linhvalni aspekty nepravdy yak kohnityvno-komunikatyvnoho utvorennia (na materialy suchasnoi anhliiskoi movy): dis. d-ra filol. nauk*. Kyiv.
- Osipova, T. (2019). *Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky*. Kharkiv.
- Perederii, H., & Chorna, I. (2013). Kontsept LIE u teleseriali «Teoriia brekhni». *Nova filolohiia*, 56, 56–58.
- Politychna teolohiia. Henetyka brekhni*. <https://politteo.online/materialy/genetyka-brekhni/> (11.06.2023).
- Psykholoh rozpovila pro psykholohiiu brekhni*. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=85514> (11.07.2023).
- Pyrozhenko, O. (2001). *Kohnityvni ta komunikatyvni aspekty verbalizatsii kontseptu nepravdy u dialohichnomu dyskursi (na materialy suchasnoi anhliiskoi movy): Avtoref. dis. kand. filol. nauk*. Kharkiv.
- Rybal'ko, M.-M. (2008). *Verbalnyi ta neverbalnyi aspekty dyskursyvnoi povedinky obmannyka (na materialy suchasnoi anhliiskoi khudozhnoi prozy): Avtoref. kand. filol. nauk*. Kyiv.
- Shepitko, S. (2015). Fond prysliviv yak obiekt vyvchennia suchasnykh paradyhm linhvistyky. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Filolohiia»*. Odesa, 114–116.
- Shvydka, N., & Reshetniak, O. (2021). Verbalizatsiia kontseptu HRIKH u bibliinomu y movnomu dyskursakh. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia «Filolohiia, zhurnalistyka»*, 32 (71)/2 (1), 77–92.
- Svarychevska, L. (2011). Linhvosemiotyka brekhni: poshuk istyny. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Filolohichna*, 52. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/305> (14.06.2023).
- Uzhchenko, D. (2000). *Semantyka ukrainskykh frazeolohizmiv v etnokulturnomu vysvitlenni [Semantics of Ukrainian phraseological units in ethnocultural context]: dys. kand. filol. nauk spets. «Ukrainska mova»*. Luhansk.
- Weinrich, H. (2005). *The Linguistics of Lying and Other Essays*. (Translated by Jane K. Brown and Marshall Brown). Washington–Seattle.

Sources

- Bilodid, I. K. (Ed.) (1970–1980). *Slovník ukraínskoi movy: v 11 tt.* Vol. 1. Kyiv. <http://sum.in.ua/s/pravda> (05.06.2023).
- Bilodid, I. K. (Ed.) (1971). *Slovník ukraínskoi movy: v 11 tomakh.* Vol. 2. Kyiv. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001603> (15.06.2023).
- Brekhaty. Vybírka páremii zi zbirky: Halytsko-ruski narodni prypovidky, ukladeni I. Frankom.* <https://www.i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs/Items/Brekhaty-Brost.html> (11.06.2023).
- Brekhnia – synonymiia.* <https://goroh.pp.ua/Синонімія/брехня> (12.06.2023).
- Hrinchenko, B. (Ed.) (1907–1909). *Slovar ukraínskoi movy: v 4-kh tt.* Vol. 1. Kyiv. http://ukrlit.org/slovník/hrinchenko_slovar_ukraínskoi_movy (10.06.2023).
- Nomys, M. (1993). *Ukraínski prykazky, pryslivia i take inshe.* Kyiv: Lybid.
- Prykazky ta prysliv'ia pro brekhniu.* <https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-brekhnyu/> (10.06.2023).
- Pryslivia pro balakuchist ta brekhlyvist. Zbirka «Narod skazhe, yak zaviazhe».* <https://mala.storinka.org/прислів'я-балакучість-брехливість-збірка-народ-скаже.html> (09.06.2023).
- Pryslivia ta prykazky: Pro brekhniu.* https://porokhivnytsya.com.ua/2016/11/09/pry-kazky_brehnia/ (11.06.2023).
- Zhaivoronok, V. (2006). *Znaky ukraínskoi etnokultury: Slovník-dovidnyk.* Kyiv.